

KÄRLEK OCH SÖKANDE

Om det tidlösa i musikalen *Kristina från Duvemåla*

”Nej, Du måste finnas, Du måste, jag lever mitt liv genom Dej
Utan Dej är jag en spillra på ett mörkt och stormigt hav
Du måste finnas, Du måste, hur kan Du då överge mej”

Tonerna klingar rakt in i våra hjärtan. Vad är det egentligen som berör oss? Är det bara musikens sköna toner? Nej, det är också orden som träffar oss rakt i hjärtat. Orden, känslorna, händelserna. Allt talar till oss idag. Varför? Samhället förändras. Världen förändras. Men människan? Förändras inte hon?

Berättelsen om svenskarna som under knappa förhållanden utvandrar till Amerika skrevs för snart 50 år sedan och utspelas för över hundra år sedan. Den skildrar människors sökande efter fotfäste i en värld av främlingskap och kyla. Kanske är Vilhelm Mobergs romankonst ett bevis för att människan i grund och botten aldrig förändras? Själens är densamma, årtusende efter årtusende. Vilken uppfattning om detta Vilhelm Moberg än hade så har han lyckats fånga det tidlösa. Han skrev om livet, döden och kärleken.

Dessa allmängiltiga teman går igen i alla Mobergs verk. De får också en framträdande plats i *Kristina från Duvemåla*, en populär musikalversion av romanerna *Utvandrarna*, *Invandrarna*, *Nybyggarna* och *Sista brevet till Sverige*. Musikalen är skapad av Björn Ulveus och Benny Andersson. Trots att de tillhör en helt annan tid och en helt annan tradition än Vilhelm Moberg har inte förvanskat romansviten. Tvärtom, de har på ett häpnadsväckande sätt lyckats få fram själva kärnan i historien om utvandrarerna. De har förstärkt och tonsatt de allmängiltiga temana. Utvandrareposet är fyra på sitt sätt ganska omständliga romaner med många utvecklingar och sidospår. I *Kristina från Duvemåla* har två populärmusiker lyckats fånga och ringa in det viktiga på ett helt fantastiskt sätt.

Tidlös fråga

Vad händer efter döden? Det är en tidlös fråga. Säkert försöker människor nu som förr lösa dödens och födelsens gåta. Många använder religionen, andra kanske filosofin eller politiken. I *Utvandrarsviten* har religiösa funderingar en framträdande plats. Människornas kamp för att hantera den stelbenta, tidstypiska lutherska ortodoxin är ett av romansvitens huvudproblem. Livsfrågor är centrala också i *Kristina från Duvemåla*.

I *Kristina från Duvemåla* är Kristina otvivelaktigt huvudpersonen. Vem av Karl Oskar och Kristina som är huvudpersonen i romansviten kan diskuteras. Själven upplever jag också där Kristina som huvudperson. Det är hennes tankar som skildras utförligast och med mest känsla och inlevelse. Kanske kan man hos henne urskilja Mobergs egna tankar och funderingar? I både *Kristina från Duvemåla* och *Utvandrarsviten* skildras Kristinas funderingar över tro, tvivel, Gud och döden. Främlingskapet i det nya landet blir en främlingskap i själva livet. När tryggheten gått förlorad kommer tvivlen. Också på den Gud som tidigare varit en så självklar del av både livet och vardagen. Kristina ifrågasätter Guds existens med Björn Ulveus inlevelsefulla strofer:

”Tanken är svindlande, framför mig gapar en avgrund
Hela mitt väsen gör uppror och vill säga nej
Frågan är väckt och nu darrar min själ inför svaret
att Du inte finns till, fast jag trodde på Dej”

Kristina bär på den tidstypiska ödestron. Allt är ödesbestämt. Människans lott är att foga sig under ödet. Det öde som den allsmäktige guden utvalt åt människan. Också Karl Oskars bror

Robert funderar mycket över livet och dess mening. Under sin sjukdom blir han slav under samma ödestro som Kristina. Gud styr livet och framtiden in i detalj. Människan blir en marionett som styrs av en enväldig diktator. Allt är förutbestämt. Det spelar ingen roll vad människan själv vill eller önskar. Under ett samtal med Kristina förklarar Robert att han har försonats med sitt öde, alltså med sig själv, sitt eget jag. Det hjälper inte att be till Gud. Människans öde är ändå oföränderligt. Björn Ulveus text uttrycker detta tydligt:

”Åt varje mänska är ett särskilt öde givet
som man inte undgår hur man än försöker
Det flyttar in i själen då man föds
och finns där sen igenom hela livet”

Innan sjukdomen och vännen Arvids död var Robert en hoppfull om än orolig människa. Han längtade efter friheten från drängarbetet och de eländiga villkoren det medförde. Han rymde och följde sedan med sin bror och hans familj till Amerika. Hela tiden söker han frihet och mening i tillvaron. Frihetstörsten driver honom till slut i döden då han letar guld i Amerika. Hur eländigt allt än har varit hela tiden så har han ändå alltid hoppats. Nu slogs hoppet i spillror. Guldets blev till sand. Sökandet efter ett meningsfullt liv grusades gång på gång.

Straffande gud

Moberg låter flera livsöden illustrera människans litenhet och utsatthet inför den ofta skrämmande och hänsynslöse guden. Han utdelar belöningar och bestraffningar åt människan. Lever hon ett bra liv väntar belöningen i himmelriket efter döden. Straffet är det eviga helvetet. I Kristinas tankar hägrar helvetesskräcken mindre än hos många andra kvinnor i Mobergs romaner. Däremot är rädslan för straff här i jordelivet tydlig. Detta gestaltas tydligt och skickligt i en episod i *Kristina från Duvemåla*. Karl Oskar smädar Gud under ett anfall av besvikelse och raseri över torkan och missväxten den medför. Hans uppror mot Gud skildras kraftfullt i *Kristina från Duvemåla*:

”I fjol var det våtår, nu är det torka
I fjol tog floden vårt hö, nu bränns det i solen
Vad nyttar oss mödan, vad ger oss slitet
När Herrans väderlek gör att allt går om intet”

Kristina tolkar sedan branden då ladan och höet brann upp som ett straff från Gud.

Flera av kvinnorna i Mobergs romaner lever under samma boja och brottas med samma ångest. Albert, huvudpersonen i *Din stund på jorden* tar öppet avstånd från den lutherska ortodoxin. Han har sett hur den hållit hans föräldrar i bojar, särskilt hans mor. Hon levde hela sitt liv under en utsäglig helvetesskräck. Den hindrade henne från att leva livet fullt ut. Straffet fanns ju alltid i bakgrunden. Denna skräck får henne också – underförstått- att vara hård och sträng mot sina barn. Moberg låter Albert formulera problemet:

”Om helvetet kan det sägas: Tron på det är tillräcklig. Den tron rövade livets glädje från min mor.”

Mödrarna till Valter i *Soldat med brutet gevär* och Knut i *Sänkt sedebetyg* lider under samma stränga religiositet som modern i *Din stund på jorden*. Där finns samma fångenskap under samhällets och kyrkans officiella moral. Den följs åt av skräcken för det ultimata straffet: helvetet. De delar delvis denna ångest med Kristina.

Fäderna i Mobergs romaner tycks vara en aning friare från ortodoxins stängsel. De är snarare fångade under moralen och det allmänna sedlighetskravet. Inte under själva religionen. Det tycks mer handla om att lyda överheten. Liksom då det gäller all annan

onaturlig lydnad inför auktoriteter tycks det handla om skräck. Inte för Gud utan för den jordiska makten. Det är dock tillräckligt för att göra dem hårda och osympatiska.

Dessa stereotypa mans- och kvinnobilder stämmer dock inte in på alla romanerna. Karl Oskar och Robert är mjukare och friare. Byhoran Ulrika och i viss mån även Kristina skildras på ett annorlunda sätt. Men vill man göra en stereotyp uppdelning kan man finna ett genomgående drag. Kvinnorna är rädda för Gud. Männerna är rädda för den jordiska överheten. I båda fallen är dock den jordiska överheten intimt förknippad med Gud Härskaren.

Andlig frihet

Ulrika är enligt min mening Utvandrarsvitens mest färgstarka person. Hon är inte mindre färgstark i *Kristina från Duvemåla*. En av de mest remarkabla scenerna i såväl romanerna som musikalen är när alla de kristliga passagerarna på båten mot Amerika får löss. Självaste byhoran är den enda som förskonas! Man kan ana en medveten tanke bakom detta: Från ovan får de enklaste människorna beskydd, inte de präktiga.

Ulrikas religiösa tro ser helt annorlunda ut än Kristinas. Den är stark och envis. Hon har valt den själv. Den gör henne lycklig och tillfreds med livet. Kanske just för att hon valt den helt själv och trotsat samhällets konventioner? Hon har också trotsat det samhälle som hon så hett avskydde. Hon är sig själv. Hon fortsätter använda sitt grova språk och vara glad och lättsam. På något sätt räddades Ulrika av sin religiösa tro och den grupptillhörighet den medförde. Den dystra och hårda lutherska ortodoxin är fjärran från den medmänskliga baptistiska grupp hon sedan finner i det nya landet.

Den religiösa grupp Ulrika tillhörde från början skulle vi nog idag höja på ögonbrynen åt och kalla fanatisk sekt. Men hon anslöt sig till Danjels sekt av egen fri vilja. Sekten var betydligt friare än den lutherska ortodoxin som gick i arv och höll människorna i skräckens bojor. Det är tydligt att Ulrika inte upplevde sekten som ett fängelse. Istället gjorde den henne fri. Hon gjorde uppror och fick lämna det för henne förhatliga och intoleranta Sverige tillsammans med sina religiösa vänner. Ulrika var en stark individualist som inte lät sig styras av överheten. Därför blev friheten och inte överheten hennes Gud.

Karl Oskar trotsar Gud. Som läsare undrar man om Gud för honom är ett existerande faktum – eller om han vågar brista ut i försmädelser mot den allsmäktige just för att han inte tror. Han är en frihetens man och visar det genom att inte låta sig styras av den lutherska ortodoxin. Han är jordnära och praktisk. Den steniga jorden hemma ska inte få hålla honom fången. Han ger sig av till Amerika för att få vara fri.

Karl Oskars inre liv skildras inte alls lika ingående som Kristinas. Framför allt inte i *Kristina från Duvemåla*, som ju helt utgår från Kristina. Men inte heller i Utvandrarsviten får man utförligt möta Karl Oskars tankar och känslor. Man förstår att han var en sluten och tystlåten man som inte talade mycket om sina känslor, ens med Kristina. Men ändå beskrivs kärleken mellan honom och Kristina som oerhört stark, även om den ofta är ordlös. Men det ordlösa kan uttrycka väl så mycket.

Karl Oskar överlever Kristina med 25 år. Dessa många och långa år i Karl Oskars liv beskrivs endast kortfattat. För vad skulle egentligen skrivas? Hans liv var tomt. Kanske inte innehållslöst men meningslöst. Han hade sina barn men talade inte mycket med dem. De växte upp och bildade egna familjer. De behövde honom inte längre.

Varje söndag klädde Karl Oskar sig fin och besökte sin hustrus grav med inskriften *Vi mötas åter*. Det hade varit Kristinas fasta övertygelse. Hennes livs stora hopp som följde henne ända in i döden. Om det är Karl Oskars fasta övertygelse får man inte veta. Men man anar att han inte delar den. I slutet av sitt liv sitter Karl Oskar i undantagsstugan och hör barnbarnen leka utanför. Han är inte delaktig, han är ensam. Och så dör han.

Gud som vän

”En gång var jag rädd för mörkret
men det är jag inte mer
Dagar, nätter, det gör ingen skillnad
jag är trygg vad som än sker”

Kristinas tro är inte bara mörk. Den präglas också av förtröstan, tro och hopp, vilket dessa vackra strofer ur *Kristina från Duvemåla* visar. Hon lever sitt liv genom Gud. Till skillnad från andra kvinnor i Mobergs romaner tycks hon ändå uppleva en slags trygghet och kärlek i religionen. Trots skräcken för straff har hon funnit något som de saknar. Man kan bara spekulera i orsaken. Kanske var hennes barndom lyckligare? En orsak kan vara hennes förhållande till Karl Oskar. De älskade varandra. De andra kvinnornas äktenskap beskrivs inte i lika kärleksfulla termer.

Kristinas kärleksfulla ord på dödsbädden är inte förbehållna Gud utan Karl Oskar:

”Du vakar över mig
Men jag kan lova dig
Om allt rämnar runt omkring oss finns vår kärlek kvar
Den har inget slut, du och jag, vi mötas åter
och du ska alltid minnas vad jag sagt
Jag är i gott bevar”

När tron är på väg att tas ifrån Kristina är det som om hela hennes liv tas ifrån henne på samma gång. Tillvaron rämnar. Livsviljan lämnar henne slutgiltigt. Tron höll henne uppe trots främlingskapet i det nya landet. Hoppet var ett en gång få återse hemlandet och de nära och kära. Hon ber ständigt till Gud att han ska föra henne hem. Det gör han först i döden.

Känner Kristina kärlek till Gud? Nej. Trygghet och beroende, men knappast kärlek. Hade hon känt kärlek till Gud hade hennes tro känts friare och sundare. Men eftersom det mer tycks handla om beroende blir följden tyvärr religiös ofrihet. Man kan alltid fundera över var gränsen mellan sunt och osunt går när det gäller tro och religion. Den kärlek Kristina känner är förbehållen Karl Oskar. Det är en stark, okuvlig kärlek som bär både henne och Karl Oskar genom livets svårigheter.

Moberg tycks inte vara helt främmande inför en eventuell existens av en vänligt sinnad högre makt. *Soldat med brutet gevär* avslutas med ett slags tankebrev till en övernaturlig - eller om man så vill gudomlig - vän. Valters tankar tangerar med modern feministisk teologi. Där försöker man byta ut de gamla förlegade och osympatiska metaforerna för Gud. Patriark och monark är ett par exempel. Istället försöker man tänka sig Gud som vän, älskade eller som jorden själv.

De gamla traditionella, despotiska metaforerna för Gud har blivit ett med Makten och Överheten i varje samhälle. Vilhelm Moberg kämpade hela tiden mot överheten. Därför blir ett avståndstagande från en despotisk gud en naturlig följd. Det behöver dock inte betyda att det inte skulle vara möjligt också för Vilhelm Moberg att försöka ersätta en mörk gudsbild med en ljus. Det är också uppror att ersätta överheten med en vän.

Legitimt sökande

Idag saknar kyrkan makt och dess inflytande i samhällslivet är så gott som obefintligt. Den gör visserligen ett och annat tafatt försök att vara radikal (som när ärkebiskop KG Hammar försvarade Ecce Homo-utställningen) men förblir reaktionär och färglös. Motståndet inifrån är för stort och ger inte utrymme för radikala idéer. Kyrkan ligger ungefär 30 år efter i

utvecklingen. Den kvinnliga rösträtten var ett faktum 1921. Först 1951 kunde en kvinna bli prästvigd. Och fortfarande finns det grupper inom kyrkan som inte accepterar detta.

Det är ett välkänt faktum att Moberg gisslade kyrkan och överheten. Det tas upp i alla litteraturhistorieböcker där Moberg porträtteras. Däremot nämns det sällan om inte aldrig att han var intresserad av religiösa frågor, eller rättare sagt livsfrågor. Det är underligt, eftersom det så tydligt framkommer om man läser hans verk. Moberg gisslar *kyrkan*, inte människors sökande i religion och livsåskådningsfrågor. Det är en väsentlig skillnad. Han försvarar religionsfriheten. Han gisslar varken Danjels sekt eller Ulrikas baptism trots att detta är uppseendeväckande religiösa trosriktningar som man kan ha många åsikter om.

I dagens samhälle är sökande legitimt, medan kyrkan inte är särskilt populär. Istället söker människor sig till New Age och nyandligheten. En orsak kan vara att själva sökandet i sig där uppvärderas och tas på allvar. Vilhelm Moberg kritiserar en kyrka som inte tar tillvara på människors religiösa behov. Det handlar om att hantera främlingsskapet i tillvaron. Att hantera vilsheten i en värld som förändras så snabbt att det är svårt att hänga med. Kristina kunde det inte. Säkert inte alla människor i vårt moderna samhälle heller.

Kristina från Duvemåla har setts och älskats av flera hundra tusen människor. Utvandrareposet utsågs av svenska folket till Århundredets bok. Det visar väl hur eposet rör vid känsloträngarna och berör många, många människor, både i roman- och musikalform. Av allt att döma gav samarbetet mellan Vilhelm Moberg och Björn Ulveus och Benny Andersson ett utomordentligt resultat.

Jag tror att en av orsakerna till framgången är att Björn Ulveus så väl lyckats fånga originaltexten i musikaltexterna. Samtidigt har han lyckats välja ut det centrala, själva andemeningen. Benny Andersson har lyckats finna det rätta tonerna till orden. Folkvisetonerna känns tidstypiska och man tycker sig se 1800-talsgårdarna framför sig medan musiken spelas. Orden och musiken hör ihop. I en radiointervju sa Björn Ulveus att det var musik i Mobergs text. Därför hade *Kristina från Duvemåla* blivit så lyckad. Ja, Björn Ulveus fann orden och Benny Andersson fann musiken mellan raderna.

ABBA-Björn och ABBA-Benny har aldrig skattats högt av det musikala etablissemanget. Vilhelm Moberg var aldrig "fin nog" att få nobelpriset. Men folket har sagt sitt. Och det borde vara folkets röster som räknas. Vilhelm Moberg borde helt klart uppvärderas av kulturetablissemanget. Han har på ett unikt sätt lyckats fånga det tidlösa i tillvaron, samhället och människan på flera områden. Är inte det värt ett nobelpris?

Camilla Dahlberg